

ROUTES URBAINES

DESCOBERTA DEL PATRIMONI INDUSTRIAL DE L'HOSPITALET

11

AUTORS: MANUEL DOMINGUEZ LOPEZ
CONCHI LOPEZ LOPEZ
ESTHER MARTINEZ I GUTIERREZ
MARTA DE PLANELL I MAS

DIRECCIÓ: MONTSERRAT BOFILL I COROMINAS
MUSEU DE L'HOSPITALET

PRODUCCIÓ: ESCOLA TALLER DE PATRIMONI
DE L'ÀREA METROPOLITANA DE BARCELONA

DISSENY, MAQUETACIÓ
i MUNTATGE: DIAMETRO. ESCOLA TALLER DE PATRIMONI
DE L'ÀREA METROPOLITANA DE BARCELONA.
C.F.O. COBALTO

RUTES URBANES

Donem les gràcies a les següents persones per la seva col·laboració:

Josep Maria Solias, Director del Museu de l'Hospitalet
Josep Erill i Florentí, ex-director de Tecla Sala i Sra. Erill
J. Alsina, Dtr. Administratiu de la fàbrica de Cristal Obrera "La Torrassa, S.A."
J.L. Altimira, Cap de distribució Area Llobregat de la Soc. Gral.
d'Aigües de Barcelona, S.A.
A. Piella, cap de marketing i publicitat de l'empresa "Cosme Toda".
Clara Parramon, encarregada de l'Arxiu de l'Hospitalet.
Yolanda Martínez, Secretària de La Farga
Josep Bonastre
Antoni Bach, ex-coordinador el servei de manteniment de
"Altos Hornos de Catalunya, S.A.", La Farga
Sr. Sala, ex-director de Vilumara
Sr. Vilumara, ex-propietari
Sr. Estapé, ex-director de Vilumara
Sr. Abarca

INTRODUCCIÓ

L'Escola Taller del Patrimoni Contemporani

L'Escola Taller del Patrimoni Contemporani, ubicada a l'edifici de la Tecla Sala, ha estat creada per iniciativa de la Mancomunitat de Municipis de l'Àrea Metropolitana de Barcelona i la Direcció Provincial de l'INEM, i amb la col·laboració de l'Ajuntament de l'Hospitalet de Llobregat.

L'objecte de l'Escola Taller parteix d'un concepte ampli i actualitzat del "Patrimoni urbà" i es proposa una estratègia de recuperació i promoció d'aquells elements o espais públics que contribueixen a reforçar una identitat ciutadana: l'arquitectura civil i industrial contemporània, els parcs, els centres històrics i la pròpia trama urbana.

Objectius de la Ruta Industrial per L'Hospitalet

L'elaboració d'aquesta ruta industrial, dintre del programa de RUTES URBANES creat pel Museu de l'Ajuntament de L'Hospitalet de Llobregat, ha estat feta per un grup d'alumnes de l'Escola Taller en funció d'una sèrie de consideracions:

- la importància del Patrimoni industrial a l'Hospitalet tant pel seu valor artístic com per ser testimoni del món del treball i de l'activitat econòmica de la nostra història més recent.
- la necessitat de reforçar la identitat ciutadana de l'Hospitalet vers el fet industrial.
- la gradual presa de consciència del procés de degradació de que són objecte molts d'aquests conjunts industrials i la necessitat de rehabilitació i reaprofitament d'aquests.

Aquesta ruta va destinada a tot tipus de públic i encara que s'indiquen una sèrie d'itineraris temàtics o geogràfics, les fitxes de cada conjunt possibiliten la seva visita aïllada.

El treball de recerca

Per l'elaboració d'aquestes rutes ha calgut un treball d'investigació previ, ja que els treballs sobre indústries a l'Hospitalet eren pràcticament inexistents. Aquest treball es va basar en el buidat dels permisos de construcció i la Matricula Industrial de l'Arxiu de la Ciutat.

La bibliografia utilitzada fa referència principalment al marc social i econòmic així com llibres especialitzats d'arquitectura industrial.

La manca d'informació sobre les indústries locals va fer veure la necessitat de recórrer a la història oral. Les entrevistes a antics treballadors i directius van procurar una rica informació però que precisament pel caràcter de la font documental i la llunyania temporal dels fets pot portar a imprecisions o petits errors.

El període de recerca

Hem escollit el període comprès entre les exposicions de 1888 i 1929 perquè expressen el desenvolupament industrial català.

La primera data correspon al desig de donar-se a conèixer a nivell internacional, una vegada s'ha creat una important base industrial. L'altra data marca el final d'una època de creixement econòmic i industrial, que no es reprendrà fins trenta anys més tard en la dècada dels 60.

EL PROCES INDUSTRIAL A L'HOSPITALET DE LLOBREGAT

La indústria com tantes altres coses va arribar a l'Hospitalet del seu veí barcelonès.

Des de finals del S. XVIII algunes fàbriques tèxtils ("d'Indianes") van tenir dependències a la Marina de L'Hospitalet (actualment Sta. Eulàlia): són els Prats d'Indianes on es blanquejaven les peces de cotó.

La construcció del Canal de La Infanta (1819) va representar un impuls per l'agricultura i la indústria, amb l'aprofitament de les seves aigües com a font d'energia. En els salts d'aigua es van construir dos molins fariners (1822 i 1831) als quals van seguir altres molins i petites fàbriques. Destaca el molí paperer que va funcionar entre 1855 i 1880 conservat dins del conjunt industrial de "Tecla Sala".

El fenomen del tèxtil a domicili, freqüent a la primera fase del desenvolupament industrial també es va donar a L'Hospitalet. Les puntaires van ser un grup molt nombrós, constituïa el 20% de la població activa femenina de l'any 1853.

Les grans indústries es van instal·lar al llarg dels dos camins que unien L'Hospitalet amb Barcelona i Sants. Els actuals carrers de Collblanc i Sta. Eulàlia-Prat de La Riba (antiga cta. Provincial), amb la via fèrria inaugurada al 1854, al seu costat.

El sector tèxtil és el més important i es localitza principalment des de 1841 al Raval de Sta. Eulàlia. Són inicialment indústries de blanqueig i aprest. Des de 1854 es constata el maquinisme (vapor) per l'empresa "La Aprestadora". La filatura i el tissatge fan la seva aparició a partir de 1873.

La indústria de materials de construcció va tenir un gran desenvolupament degut a la proximitat de matèries primes (terrenys d'argila) i de mercat (una Barcelona en continua expansió des de 1860); principalment de bòbiles i fàbriques de ceràmica.

Certes fàbriques del sector químic busquen localitzacions aïllades, però ben comunicades. La carretera de Collblanc i la Marina seran el lloc idoni per la seva ubicació.

L'any 1890 la situació era la següent:

Contribució per activitats agràries	51.392 pts.
Contribució per activitats industrials	13.201 pts.
Població activa: Sector Primari: 71%	
Sector Secundari: 17%	

D'aquestes dades es desprèn que l'embranchida industrial encara s'havia de donar. Més o menys com a la resta del país.

Vista del Canal de La Infanta al seu pas per Can Bori-Boixeres. Any 1955. (foto: J. BONASTRE)

Antiga Estació de RENFE. Any 1920. (foto: J. BONASTRE)

LA INDUSTRIALITZACIÓ DEL S. XX

El gran desenvolupament industrial es produí als anys 1890-1910: L'Hospitalet s'industrialitza. El procés de creixement a les dues següents dècades seguirà variacions brusques, seguint els vaivens de les grans crisis d'aquests anys.

El desenvolupament industrial i urbà portà la diversificació productiva encara que aquesta no fou suficientment im-

portant per permetre'ns parlar d'un model industrial ben estructurat.

El sector tèxtil va créixer a un fort ritme. S'instal·len les grans empreses (Trinxet, Tecla Sala, Vilumara, etc.), però el seu desenvolupament fou intermitent, sofrint durament les crisis que van seguir a la 1a. Guerra Mundial.

El sector de materials de construcció coneix un continuat i regular creixe-

Contribució en pessetes		
	1910	1930
Contribució agrària	50.442	64.106
Contribució industrial	49.702	51.763
Contribució industrial per sectors en %		
	1900	1930
Tèxtil	72,7	48,9
Mat. construcció	16,3	23,3
Metall	0,9	4,2
Químic	6,5	5,3
Altres	3,6	18,6

ment, paral·lel al de la població de Barcelona i la seva àrea metropolitana. Es creen noves indústries de ceràmica, i creixen les existents. El gran increment és el de les bòbiles, que s'instal·len als terrenys de muntanya abandonats per la vinya.

El sector del metall és d'importància menor però amb dues grans empreses,

Escorsa i Farga, de trajectòria clarament ascendent.

Una activitat molt relacionada amb la indústria de gran difusió a l'Hospitalet fou el magatzematge. Sta. Eulàlia i sobre tot Collblanc-Torrassa s'ompliren de magatzems. Les onades immigratòries imposaren l'ús residencial del sòl, però encara queden restes d'aquells edificis.

Panoràmica de: Ceràmica Oliveres, Farga, màrmol Jiménez, des de l'antic carrer Alpes, avui Av. Josep Tarradellas. Any 1955. (foto: J. BONASTRE)

L'ARQUITECTURA INDUSTRIAL

Les tres tipologies trobades a l'Hospitalet són:

a) *la fàbrica de pisos:*

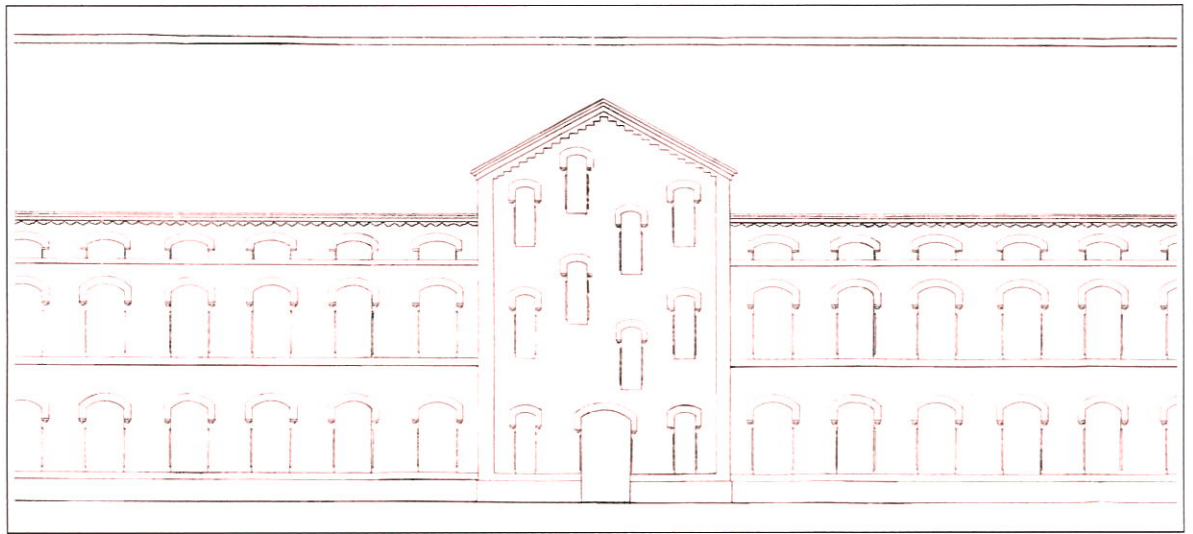
Orígens: fàbriques angleses.

Característiques: edifici de diverses plantes amb parets exteriors de maó, pilars interiors de ferro colat, jàsseres de fusta i ferro amb tirants de ferro, finestres de maó.

Avantatges: major rendiment energètic; força transmesa a rodes i a embarrats; estalvi de superfície de coberta i energia.

Inconvenients: les plantes no superen una certa longitud, problema de funcionament; il·luminació defectuosa; transport vertical que com a solució instal·la un muntacàrregues.

Exemple: Tecla Sala.

Alçat. Tecla Sala. (font: Arxiu Històric de l'Hospitalet)

b) de nau:

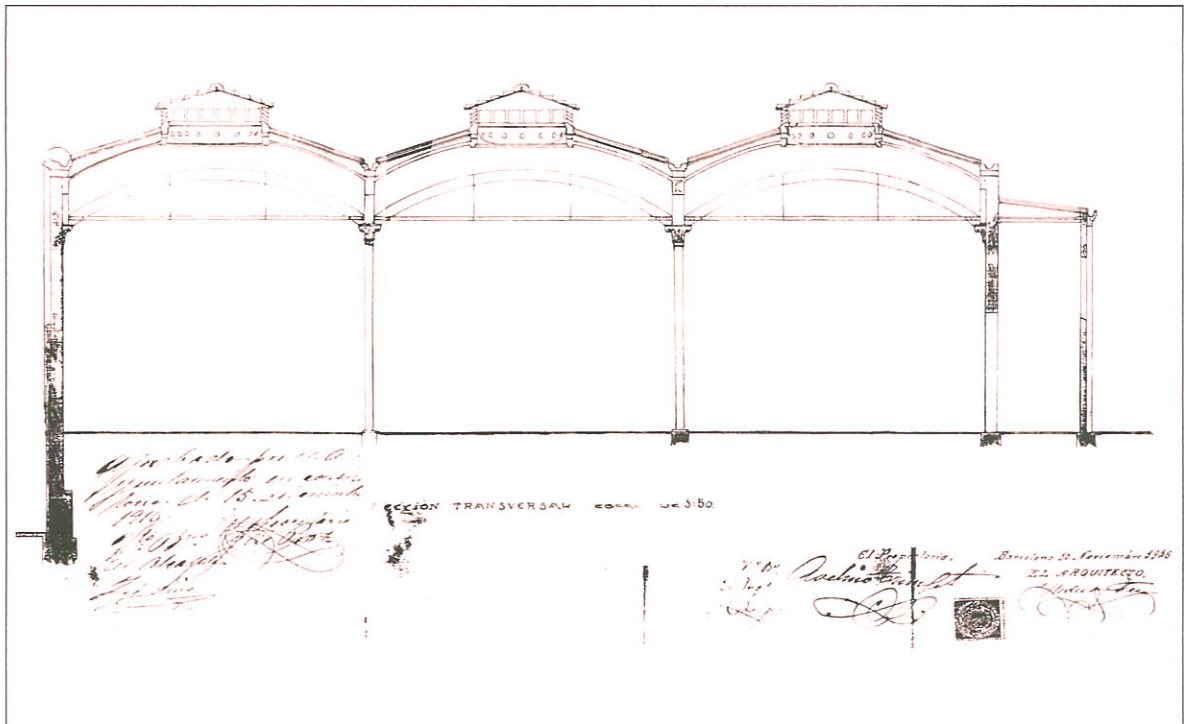
Característiques: planta lliure, armadura de coberta (des de fusta fins a ferro). Avantatges: més possibilitats de transport interior; major flexibilitat de l'espai.

Inconvenients: problemes d'il·luminació i de climatització; certa deshumanització per l'espai.

Exemple: Trinxet.

c) fàbrica tipus "shed" o dents de serra:

Característiques: solució en una sola planta. Pensada per a una fàbrica extensa que superi els problemes de construcció, amplitud interior i il·luminació. És el resultat de l'evolució i perfeccionament de la nau, en recerca de més grans superfícies unitàries i d'una il·luminació uniforme. Les obertures amb vidres estan orientades al Nord. Construïda per

Tall de l'alçat de la nau d'en Modest Feu. Trinxet (font: AHH)

una malla de pilars o columnes.

Avantatges: espais il·luminats; major resistència al foc; recollida d'aigües de la coberta.

Inconvenients: ocupació de més superfície de terreny; difícil orientació nord en alguns casos; costós condicionament tèrmic.

Exemple: Vilumara.

Una altra mena de construcció posterior a les esmentades és l'arquitectura de tendència racionalista:

característiques: caràcter funcionalista, constitueix l'avantguarda arquitectònica; amb pocs elements decoratius, predominen les línies horitzontals i els volums geomètrics i nítids.

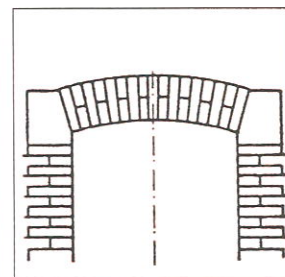
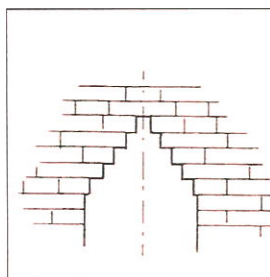
ELEMENTS DECORATIUS

Els arcs serveixen per a cobrir un espai entre dos pilars o dos parets. Els tipus que hem trobat són els rebaixats i els falsos, de pedra o de maó vist.

La columna s'utilitza com a suport de les parts superiors d'una construcció, la seva decoració la podem trobar a través dels seus elements: la base, el fust i el capitell. La majoria de les columnes dins d'un recinte fabril d'aquest moment són de ferro colat, on el capitell sense cap decoració s'uneix a la jàssera (biga mestra).

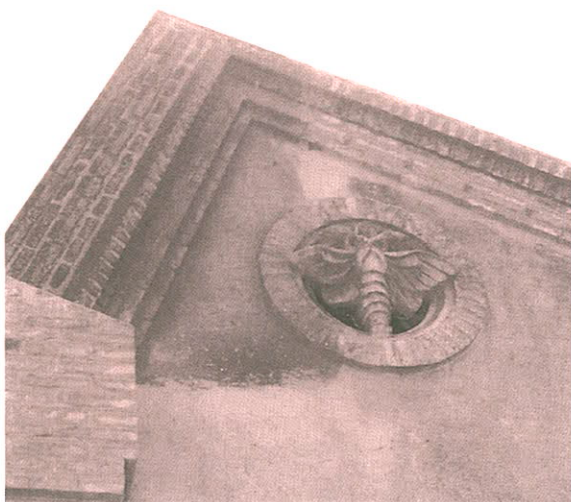
Tall de l'alçat de Vilumara. (font: AHH)

Arc fals. (font: Id.)

Arc rebaixat. (font: HIDALGO, E., PORTOLES, F. i VILLALONGA, X., "La ceràmica a l'arquitectura del canvi de segle. El cas de l'Hospitalet" a Terres Cuites, 1986)

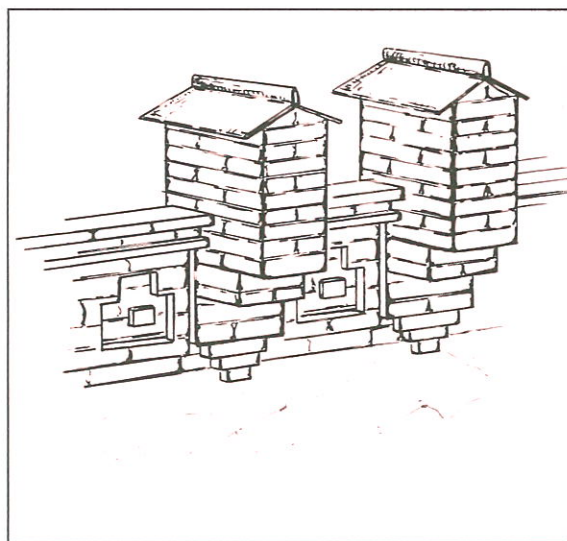
Els respiralls són obertures que trobem a la part superior d'una façana per on es renova l'aire de l'interior. Aquests edificis estan mig tapats per pedres treballades, o per maons que envolten l'obertura.

Vilumara: respirall decorat amb una papallona. (foto: M. BOFILL)

Les xemeneies de tipus industrial són de maó i és a la boca on es veu la decoració.

El merlet, conjunt de pilars fets de pedra o maó que coronen els murs.

Merlet. Societat d'aigües. (EDITH ALMEYDA)

La cornisa és el cos volat generalment horitzontal i amb motlures, fet de pedra, de fusta o d'altre material, que serveix de coronament a un altre per ornamentar-lo o de protecció.

Els vidres poden ser treballats en dues tècniques: el policromat i a l'àcid.

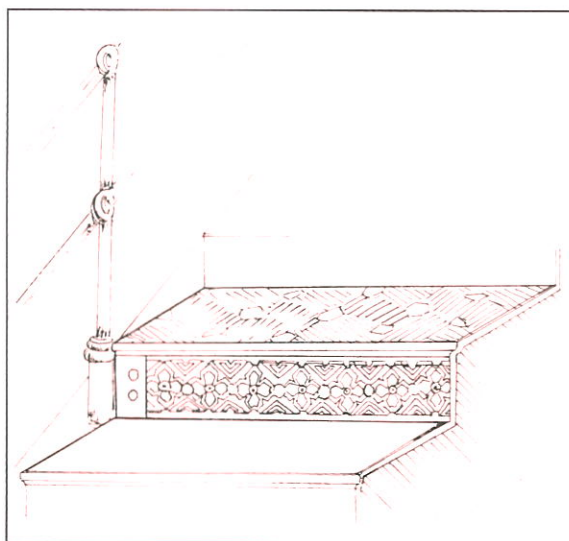
La motllura, element decoratiu de relleu, de perfil uniforme, estret.

El mosaic, decoració d'una superfície feta per petites incrustacions de pedra o d'altres materials de diferents colors.

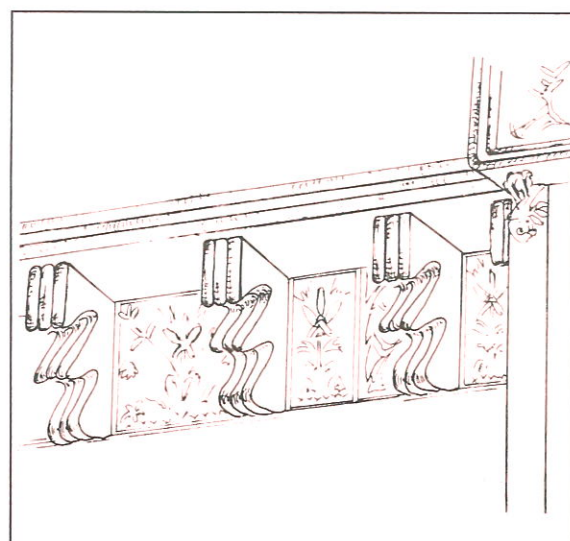
El reixat, tanca feta per un conjunt de barres de ferro que segons el seu treball

La mènsula és la peça de pedra que surt de la paret per sostenir bigues o cornises.

Les balustrades: barana, el passamà de la qual descansa sobre balustres, ò

Escales. Tecla Sala. (EDITH ALMEYDA)

Mènula. Tecla Sala. (EDITH ALMEYDA)

i disposició no és solament una protecció sinó tota una obra d'art. Podem trobar-ne a finestres, portes i altres obertures. Cal senyalar el de Can Vilumara on es veu les inicial "F.V."

barana d'escala o balcó feta de pedra amb motiu ornamental calat.

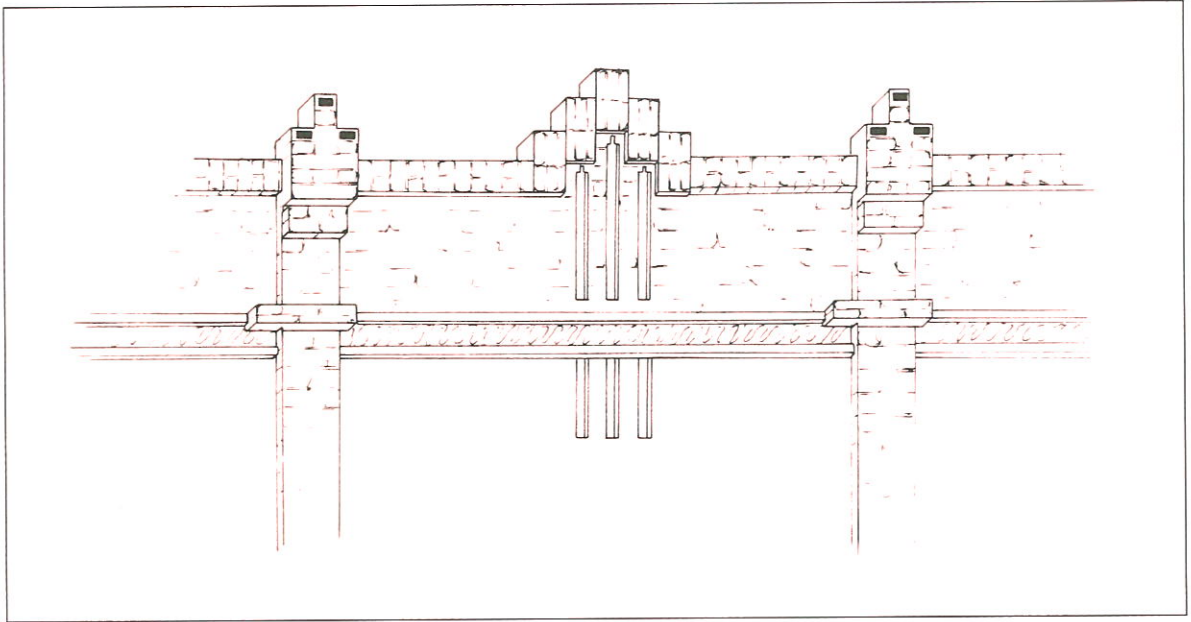
Les escales són vies d'accés a un altre nivell a través d'una sèrie d'esglaons. La

majoria són de pedra, però les interiors són de fusta o de ferro colat, en el frontal es veu el treball decoratiu.

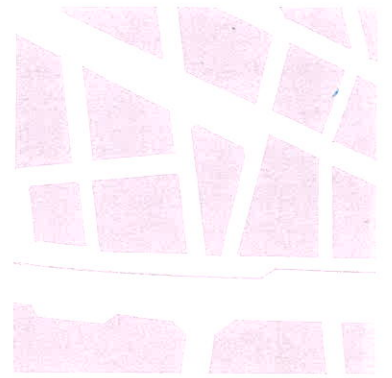
L'esgrafiàt: consisteix en raspar el dibuix marcat sobre una superfície allisa-

da, deixant al descobert el fons obscur d'aquesta.

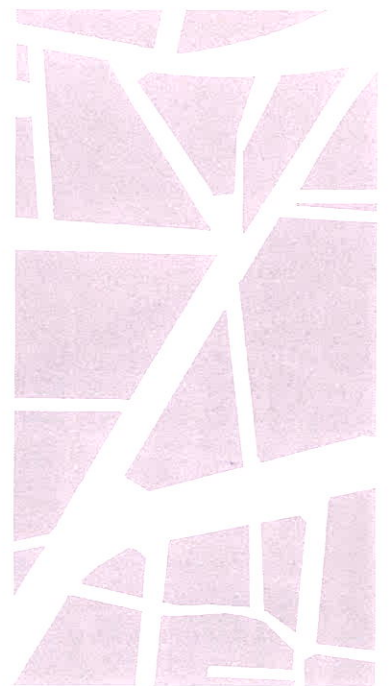
La sanefa: dibuix que es repeteix amb el mateix motiu; situat a parets, sostres, terres, inclús a teixits.

Merlet. Trinxet (EDITH ALMEYDA)

FITXES

1 ALBERT GERMANS

C/ Rodés, 58-60

Arquitecte: ANTONI PUIG I GAIRALT.

Data de construcció: 1926-28.

Indústria tèxtil de cinteria i productes per a merceria. Actualment produeix alguns teixits metàl·lics per a indústries.

La firma té els seus orígens en una fàbrica ubicada al barri de Gràcia “Barbado i Albert”. Els germans Albert van veure l’oportunitat de comprar una fàbrica a Aranjuez de mil treballadors i la van explotar de 1918 a 1928. Degut als problemes d’infraestructura i transport que van tenir, van decidir tornar i fundar la nova fàbrica a l’Hospitalet al 1928.

L’empresa va seguir la seva evolució influïda pels esdeveniments econòmics i polítics. Va ser col·lectivitzada durant la Guerra Civil, i és de les poques d’aquests temps que segueixen en funcionament avui dia.

Els edificis:

Des del carrer Rodés es pot observar la façana de l’edifici d’oficines, i l’estructura de les nou naus en “Shed” o dents de serra. També una petita caseta, la del vigilant de l’entrada de Mercaderies.

El conjunt correspon a una arquitectura marcadament racionalista, caracteritzada per l’ús del maó, amb un valor a la vegada constructiu i decoratiu, i una adequació dels volums a les possibilitats de l’espai disponible i a la funció industrial.

– **L’entrada de mercaderies:** reixes de la porta d’influència modernista. Pilars amb coronament piramidal coberts amb rajoles vidriades de color marró.

Perspectiva de la fàbrica. Albert Germans (font: factura actual de l’empresa)

– **L'edifici de les oficines:** està emmarcat per dos pilars d'obra vista que acaben amb forma de capitell cúbic. Aquests motius actuen com element diferenciador entre l'edifici i les naus contigües.

Els dos pisos estan separats per dues fileres de maons que es diferencien de la façana que és d'obra vista.

Les reixes de les finestres del pis inferior i el detall que hi ha sobre la porta són de ferro forjat.

– **Les naus:** nou naus en forma de dent de serra. Respiralls circulars sense cap concessió a l'ornamentació. Orientació Nord.

2 ATASA

C/ Pareto, 60

Enginyer: JOAQUIM MALLOL FARRÉ.

Data de construcció: 1926.

Fàbrica de blanqueig, tints i aprest de teixits de cotó.

A la meitat del c/ Pareto, entre el c/ Aprestadora i l'Av. del Carrilet, aquest fa una petita entrada cap a l'edifici industrial.

Els edificis:

– **L'edifici de la dreta** és el construït per ATASA el 1926.

– **El de l'esquerra** és anterior i fou absorbit aquest mateix any. En aquest mateix lloc estava la fàbrica d'Antoni Pareto.

3 GODO I TRIAS

Gran Via de les Corts Catalanes, 17.

Arquitecte: JAUME BROSSA.

Data de construcció: 1903.

Fàbrica de filats i teixits de jute (sacs). Als voltants de 1920, passaren a fabricar filats i teixits de cànem i amb menor proporció de cotó.

La fàbrica es va ubicar en aquest terme arran del descobriment de l'aqüífer profund del delta, aprofitant la seva abundosa i neta aigua. El seu pou va ésser el primer d'ús industrial al Delta, construït al mateix any 1903.

Com nota anecdòtica podem dir que fou escollida com escenari de la sèrie de TV. “La Saga de los Rius”.

Els edificis:

- Envoltant el conjunt industrial, es distingeixen **els edificis de 1903** dels que són el resultat de posteriors ampliacions: són els de façanes decorades amb sanefes i cornises de maó vist, els emmerletats, etc...
- Des de la Gran Via s’aprecien les dues fileres d’edificis de la instal·lació originària, separades per un passadís de 12 m. Els més allunyats són els de **l’oficina i l’habitatge** de qui es quedés al recinte.
- No en sabem gaire cosa de **la torre emmerletada**, sens dubte l’edifici més singular del conjunt. No apareix als plànols de 1903, però s’assembla molt a la resta dels d’aquest any.

Godó i Trias: detall de façana (foto: M. BOFILL)

4 GOMAR

Avda. Pau Casals, 16.

Arquitecte: RAMON PUIG I GAIRALT.

Data de construcció: 1924.

Empresa dedicada a tints, aprests i acabats del tèxtil. A l'actualitat manté la mateixa funció.

Edifici sobri sense concessions a la decoració exterior. Han passat els temps del modernisme i es van imposant els del racionalisme.

La millor perspectiva del conjunt s'obté des de l'Avda. del Carrilet i dels terrenys sense edificar a ponent del mateix. Si ens situem a l'Avda. de Pau Casals podem veure l'**habitatge del propietari**.

5 TECLA SALA

Avda. Josep Tarradellas, s/n. - Cant. Rosalia de Castro.

Arquitecte: CLAUDI DURAN I VENTOSA.

Data de construcció: 1882.

Fàbrica de filatura de cotó.

El procés de producció es dividida en cinc fases:

Preparació → batan. cardes. metxes.	Filatura → contínues de filar. metxa en fil.	Estiratge	→ >Tintoreria> (opcional)	Acabat empaquetat.
--	---	-----------	---------------------------------	---------------------------

Les primeres notícies són de 1855 quan A. Ferrer instal·là un molí paperer que fou reconvertit per indústria tèxtil a finals del S. XIX, aprofitant les aigües del Canal de La Infanta. Després de passar per les mans de la família Basté va ser adquirida per la empresa "Tecla Sala S.A." l'any 1913, dedicant-se als filats de cotó i tintures.

Fou col·lectivitzada durant la Guerra Civil. Una part del conjunt es convertí en una "casa bressol" i al 1939 fou retornada als seus antics propietaris. Ara pertany a l'Ajuntament de l'Hospitalet que l'ha dedicat a centre cultural.

Els edificis:

Entrant per l'avinguda Josep Tarradellas observem els tres edificis més importants, de dreta a esquerra:

– **el molí paperer**, a mà dreta de la xemeneia, és un edifici de tres pisos més la sotateulada de l'assegador i a més tenia cases pels treballadors.

– **la nau principal**: Edifici de 1882. El recinte és d'estil "manchesterià", de forma rectangular, compost per planta baixa i dos pisos de maó vist, amb coberta a dues aigües. Tot el conjunt està envoltat de grans finestrals. Aquests són de doble vidre i dins hi ha una mena de tela que insonoritzava el recinte.

Les naus presenten una gran fondària donada per la triple filera de columnes de ferro i jàsseres unides per tirants de ferro.

– **la vivenda del director**: caseta d'estil modernista de planta baixa i pis. A la cornisa es combinen esgrafiats amb mènsules i respiralls. Desconeixem la data de construcció i l'autor.

En mig del molí paperer i la nau principal es conserva encara la xemeneia.

Tecla Sala: nau destinada a filats. (foto: M. BOFILL)

6 TRINXET

C/ Sta. Eulàlia, 184-212.

Arquitecte: JOAN ALSINA I ARUS (Can Trinxet); MODEST FEU (Trinxet i Gras).

Data de construcció: 1905 (Trinxet), 1906 (Can Gras).

Producció tèxtil.

Resultat de la unió de dues empreses: Can Trinxet, de filats i teixits de cotó, i Can Gras de llençols i panes.

Als anys vint la fàbrica fou una de les més importants de la localitat.

A la dècada dels 30, va dur una política expansiva i el resultat fou la integració de Can Trinxet al gran trust “Unión Industrial Algodonera, S.A.”. Al 1935, tancà portes degut a la crisi econòmica. Però a l’any següent fou reoberta pels obrers que la col·lectivitzaren.

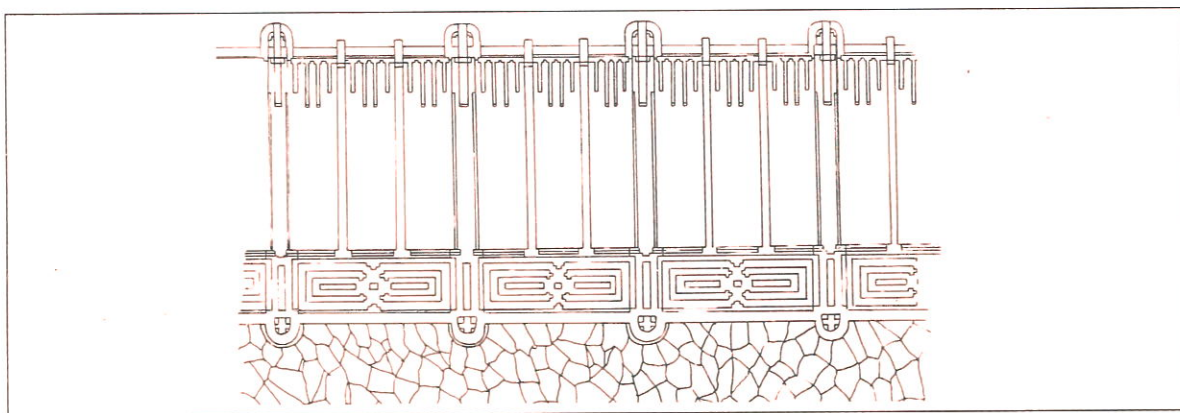
Avui una part de la fàbrica es dedica a magatzem. La part enderrocada és ocupada per una empresa de transports i un bloc de pisos.

Els edificis:

Entrant pel C/ Sta. Eulàlia, 206 trobem l’antic edifici de Can Gras:

– a mà dreta, la **porteria**, i a l’esquerra **quatre habitatges** amb les característiques següents: d’estil modernista, finestres de ferro forjat i xemeneies d’original disseny. Podem destacar el treball amb pedres als murs. Es la part més antiga del conjunt.

– A continuació ens trobem tres grups d’edificis, els de la dreta són magatzems, en el de l’esquerra hi ha la **infermeria** i a la part central trobem la **nau industrial**, de planta baixa.

Mur exterior de la nau de Modest Feu. Trinxet. (font: AHH)

La data que mostra la façana és la de la seva construcció: 1910.

Cal destacar els respiralls i els sostres escalonats el porxo sota el que encara s'hi veu una antiga balança i una font de ferro forjat.

El recinte encerclat per una paret de maó vist i tant l'entrada principal com les finestres són de ferro forjat.

L'edifici pròpiament dit de Can Trinxet, és la gran nau del costat. Cal fixar-se en la decoració de maó vist del mur que dona al carrer, construït per Modest Feu al 1916.

Ficant-se pel carrer Salvadors veiem noves perspectives d'aquesta magnífica fàbrica, on encara veiem un joc decoratiu entre merlets i arcs falsos, obra d'en Joan Alsina.

7 VILUMARA

Avda. Josep Tarradellas i Joan, 153

Enginyer: A. IZARD.

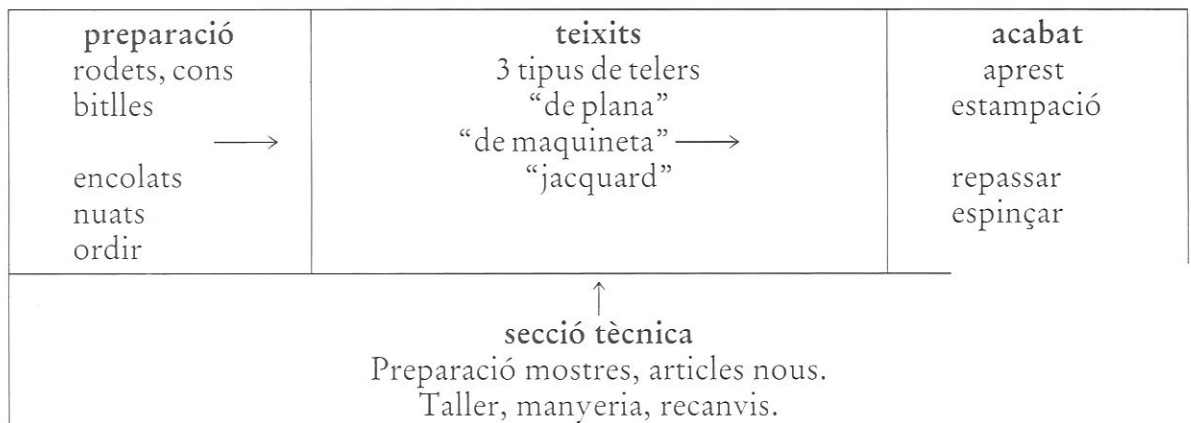
Data de construcció: 1906-07.

Fàbrica de teixits de seda.

Va funcionar amb màquina de vapor fins al 1917 en que es van començar a utilitzar motors elèctrics.

La seda natural era la principal matèria primera fins a després de la Guerra Civil que va ser progressivament substituïda pel raïó.

El procés de producció es dividia en tres fases:

La mà d'obra era principalment femenina i procedia de l'Hospitalet.
El sistema d'ingrés a la fàbrica era selectiu: o per recomanació o per experiència prèvia.
Es va caracteritzar per un gran paternalisme per part dels propietaris.
La fàbrica va tancar el 1982 i va ser adquirida per l'Ajuntament i la Generalitat que la recuperà com a Institut de Batxillerat i Formació Professional.

Els edificis:

El conjunt industrial consta de quatre edificis.

Des del carrer J. Tarradellas podem observar:

- **La porta d'entrada:** de ferro amb les inicials "F.V." que corresponen a Francesc Vilumara el fundador d'aquesta fàbrica.

Vilumara: Casa de l'entrada. (foto: M. BOFILL)

– **La casa de l'entrada:** dona al carrer, però també té una entrada des del recinte interior. Es típicament modernista: les portes i finestres amb el marc curvilini de maó vist, les ornamentacions de ferro de la porta. Trobem també uns motius ornamentals que fan referència a l'activitat productiva de la fàbrica:

El plafó de rajoles representen a La Mare de Déu dels Angels, patrona del gremi dels Vellers.

Les papallones de la seda rematen la façana. Treballades amb pedres que trobarem en altres indrets de la fàbrica fent la funció de respirall.

El pis més baix feia la funció de quadra. En el primer vivia el porter i en el segon el director.

– **L'edifici principal.** És el que s'observa just enfront de les escales. Era l'edifici on es trobaven el telers i la preparació. L'estructura és en "dent de serra" o "Shed" orientat al Nord.

– **L'edifici de dues plantes.** On actualment està el centre de F.P. era on es feien els acabats, i al primer pis s'utilitzava com a menjadors i vestuaris.

– **L'edifici de la màquina de vapor.** Aquesta petita construcció integrava el taller mecànic, la màquina de vapor i calderes. Els dos vitralls són obra de Puig i Gairalt i originàriament es trobaven a l'edifici principal de la fàbrica. Per aquí es baixa als soterranis, una xarxa de túnels que circulen per sota de l'edifici del telers. La funció dels túnels era estabilitzar l'aire de l'interior de l'edifici en una temperatura i humitat determinada exigida per la seda. Uns túnels eren propulsors d'aire i altres eren extractors.

– **La xemeneia.** Símbol del vapor. S'observa la deficient reparació que es va fer recentment de la seva inclinació. Molt a prop es conserva la bàscula.

– **Interior.** La remodelació de l'edifici com a centre docent, es va fer l'any 86-87. I encara no s'ha acabat. L'estructura bàsica de les naus és hexagonal amb bigues i columnes de ferro colat. A l'extrem d'una de les naus es pot observar un teler "de maquineta", amb les llançadores, que pertanyia a l'antiga fàbrica. Els bancs i les taules de l'aula d'Informàtica són originals de la fàbrica.

8 BATLLORI

C/ Prat de la Riba, 76-82.

Arquitecte:

Data de construcció: 1882.

Fàbrica de ceràmica, industrial i artesanal.

El membre d'una família terrissaire de Sants, Josep Batllori, es va instal·lar a l'Hospitalet (1882) continuant la mateixa activitat el seu gendre, Calixte Collet. I fou aquest últim qui introduí la rajola catalana o cairó, en algunes modalitats relacionades amb l'arquitectura del moment (teules i canals). Ara la seu de la fàbrica es troba a Esparraguera, mantenint els antics locals com a magatzems i oficines.

Edificis:

S'accedeix al recinte per la part lateral, on s'observa encara la xemeneia. Adossada a aquesta trobem el **recinte fabril**.

– **La vivenda:** edifici de planta i pis, que conjuga el maó vist amb l'arrebossat. La part superior s'acaba amb florons de terra cuita i un rosetó de ceràmica vidriada amb un mosaic.

9 COSME TODA

C/ Prat de la Riba, 60.

Arquitecte: ANTONI PUIG I GAIRALT.

Data de construcció: 1923.

Fàbrica de ceràmica. Actualment fa les funcions de magatzem.

Procés de producció:

extracció de l'argila	→	emmagatzematge	→	fabricació	→	assecat.
-----------------------	---	----------------	---	------------	---	----------

La fàbrica segueix un procés de contínua ampliació i renovació tecnològica des de la seva construcció inicial al 1883 fins que al 1935, tanca a causa de la crisi general i els con-

flictes laborals. Durant la Guerra Civil va ser col·lectivitzada i agrupada junt amb les altres indústries ceràmiques, dedicant-se a la fabricació de material bèl·lic.

Edificis:

– **La casa de l'entrada:** residència del propietari o del director. El material de la construcció és el maó vermellós, en alguns dels quals encara es pot apreciar la marca de la fàbrica.

– **La premsa:** traspassada la porta del mur exterior, ja dins del recinte s'observa una premsa de ceràmica de començaments d'aquest segle, accionada per vapor inicialment i per electricitat després. Va suposar un gran avenç ja que fins llavors el sistema de motlles era pràcticament manual.

– **L'edifici de Puig i Gairalt:** és fàcil distingir l'edifici recent del que es va construir al 1923. És aquest d'inspiració racionalista encara que fa concessions a la decoració classicista, s'observa la planta rectangular amb tres torres.

El procés de producció està aquí estructurat en alçada.

– **Els soterranis:** estan organitzats per un sistema de túnels amb voltes de maó, amb la funció de servir de magatzem i conservar el fang humit. Encara es poden veure els rails amb les vagonetes per transportar la matèria primera.

– **La planta baixa:** era on es realitzava la fabricació pròpiament dita amb els forns i les premses.

Els quatre pisos estaven destinats a l'assecat de les peces produïdes. Les finestres es mantenien obertes o tancades segons les condicions meteorològiques exteriors: temperatura, vent, humitat. En aquests pisos es poden observar les mitges reixes de les grans finestres treballades amb ferro.

Cosme Toda: fotografia d'un anunci.

10 LLOPIS

C/ Prat de la Riba, 64.

Arquitecte:

Data de construcció: 1883.

Fàbrica de ceràmica de tipus industrial (teules i rajoles) i artesanal de tradició familiar.

El fundador, Tomàs Llopis, tenia un taller terrissaire al carrer Roselles, i els seus successors, van continuar la mateixa activitat instal·lant-se al carrer Prat de la Riba. L'activitat fabril fou abandonada als anys 70, ara es dedica a arts gràfiques.

Edificis:

Edifici de planta baixa i pis, amb façana de maó vist i estuc, dedicat a oficina i vivenda, a la que hi ha adossada una reixa que dóna accés al recinte fabril, on destaca la **xemeneia**.

11 FONT DEL REPARTIDOR

Plaça del Repartidor.

Arquitecte: MARIAÀ TOMAS i BARBA (mestre d'obres municipal)

Data de construcció: 1864.

Repartidor d'aigües cap a cinc fonts del poble. Al 1927 s'instal·laren fonts i fanals de gas.

L'engrandiment de l'Hospitalet durant el segle XIX deixà petita la xarxa pública de repartiment d'aigües, amb dues fonts. Del mateix lloc d'abans, una mina d'Esplugues que havia canalitzat el baró de Maldà fins a la seva propietat, can Xerricó, es treia l'aigua del nou repartidor.

L'any 1927 amb motiu de la visita dels reis es restaurà, donant-li el seu aspecte actual.

Inauguració de l'edifici de Correus per la Reina Victòria, el dia 23 d'octubre de 1927. Al costat la Font del Repartidor. (foto: J. BONASTRE)

12 SOCIETAT D'AIGÜES

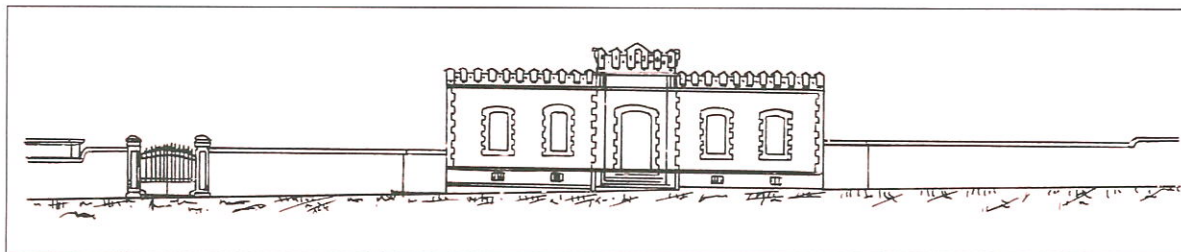
Avda. de Collblanc, 101.

Procés de producció: basses per la canalització i repartiment d'aigua.

La societat d'aigües s'instal·là l'Hospitalet l'any 1876. Durant molt de temps s'utilitzà com piscina pels nens de Collblanc-Torrassa, i els accidents eren freqüents. Finalment, al 1926 es construí una tanca, també de maó vist. D'aquesta avui tan sols es veu la seva part superior.

L'edifici:

L'edifici antic, que dóna a la carretera, era la casa del guarda. És una original caseta, de la que destaca l'ornamentació de maó vist, sobretot els merlets, d'aquest mateix material. Són uns merlets que fan una mica de voladís, com si fossin barbicanes, donant un indiscutible aspecte medieval a l'edifici.

Alçat de la caseta del guarda. Societat d'Aigües. (font: AHH)

EL SUMINISTRE D'ELECTRICITAT

13 TRANSFORMADOR COLLBLANC

Avda. de Collblanc, 180.

Enginyer: JOAN MATASOLS BASSOLS.

Data de construcció: 1913.

Transformador d'energia elèctrica de l'empresa "Energia Eléctrica de Cataluña, S.A.". L'any 1990 ha estat restaurat i reconvertit en oficines de la FECSA, el seu actual propietari.

L'edifici:

– **Transformador:** tots els materials que el formen són incombustibles. Les parets són de totxo i els pisos de ferro laminat amb voltes entre les vigues. La façana nord té un pis més per permetre l'entrada de més cables.

Al 1926 es van fer reformes interiors per poder instal·lar un condensador de 1000 Kw, i cel·les per interruptors de 6000 volts.

14 TRANSFORMADOR TORRASSA

Rda. de la Torrassa, 131
Data de construcció: 1913.

Subestació transformadora d'energia elèctrica de "Riegos y Fuerzas del Ebro, S.A.". A l'actualitat segueix tenint la mateixa activitat.

Per veure l'edifici és convenient entrar a l'ambulatori de Rda. de la Torrassa i abocar-se per alguna de les seves finestres.

ALBIS CANTOPOLIS INDUSTRIALS

15 BIERGE

C/ Buenos Aires, 8.
Arquitecte:
Data de construcció: 1911.

Fàbrica de conserves.

Mariano Bierge Miralles va fer-se construir una casa i un magatzem dins la urbanització de Joaquim Folch, més tard els seus successors van ampliar la fàbrica de conserves edificant un magatzem adossat a la paret que tanca el carrer Buenos Aires. Amb el pas del temps es torna a ampliar i avui es poden veure particions dedicades a diferents activitats. Però encara hi ha la xemeneia i la cambra de màquines.

L'edifici:

Entrant pel carrer Buenos Aires veiem la part del darrera de l'antiga fàbrica. Abocant-se per alguna finestra es poden apreciar algunes sanefes de maó vist.

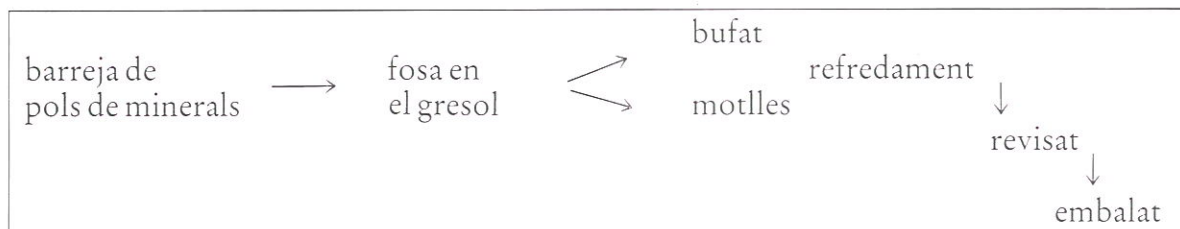
16 COOPERATIVA OBRERA, S.A.

C/ Llobregat, 116.

Data de construcció: 1921.

Fàbrica de vidre.

Procés de producció:

El 1923 Ramon Puig i Gairalt va fer una ampliació, un pis sobre les oficines per a Sala d'actes.

Els edificis:

Des del carrer no es veuen la nau de producció i els altres edificis de 1921.

És perillós ficar-se al taller.

17 ALTOS HORNOS DE CATALUÑA, S.A. (LA FARGA)

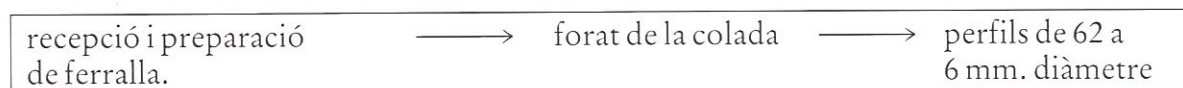
C/ Barcelona, 2.

Mestre d'obres: MARIAÀ TOMAS I BARBA (mestre d'obres municipals).

Data de construcció: 1900.

Fàbrica siderúrgica.

El procés de producció es divideix en tres fases:

A la mateixa fàbrica es comercialitzava el producte a nivell nacional i internacional.

L'any 1899 Francisco Bori i Comas, procedent de Barcelona, va cursar una petició de

construcció d'un local destinat a metal·lúrgia a la carretera de Sta. Cruz de Calafell, actualment Carrer Prat de la Riba.

El local fou inaugurat al 1900 sota el nom de "Herreria de San José". A partir d'aquest moment la fàbrica s'amplià i renovà arribant a ser una de les majors fonderies d'Espanya. En el seu moment va tenir tecnologia capdavantera europea: un forn Martin-Siemens i dos forns elèctrics trifàsics, tipus Héroult.

Dades més importants:

- 1916: es transforma en societat anònima sota el nom "Altos Hornos de Cataluña, S.A."

- 1942: va adquirir l'empresa el grup industrial "Rivière", passant a ser propietat de capital espanyol desplaçant el belga.

- 1953: modernització de la fàbrica.

- 1982: tancament de la fàbrica per haver-se esgotat les possibilitats d'expansió a l'Hospitalet. Actualment és la seu de nombroses i importants fires i activitats culturals.

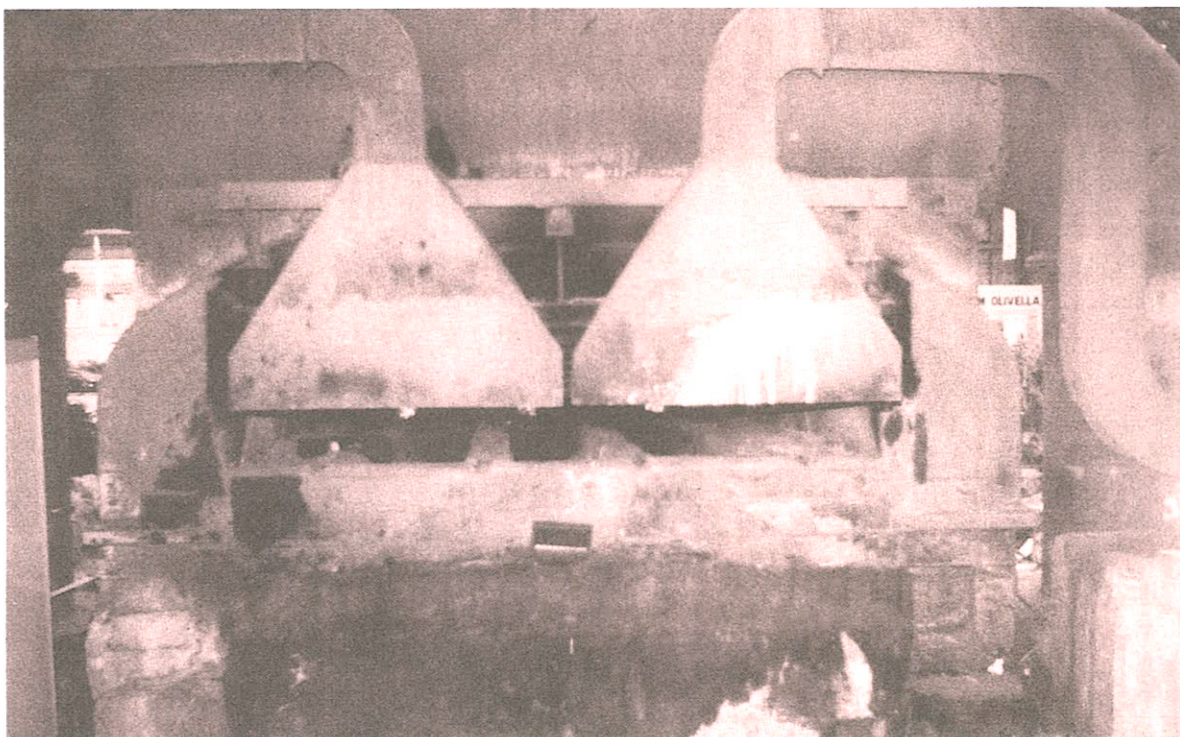
Farga: "Altos Hornos de Cataluña".
Any 1957. (foto: J. BONASTRE)

Els edificis:

Entrant pel carrer Barcelona trobem:

- a mà esquerra un petit edifici de planta baixa destinat a **porteria**, on es troba l'aparell de pesatge de ferralles.
- a mà dreta, seguint pel corredor veiem el **dipòsit d'aigua**, que mitjançant canalitzacions entrava a la fàbrica.
- a l'esquerra del dipòsit trobem la **nau**, d'estructura metàl·lica amb coberta a dues aigües sustentada per pilars de ferro, pels quals es movien les grues de transport que portaven el ferro encara calent a altres seccions. Dins del recinte trobem extractors. La il·luminació natural es realitzava a través de finestrams de vidre.
- adossat a la nau, es trobava **un dels edificis antics de la foneria de S. José**. Malgrat que s'enderrocà, encara es pot veure el mur de ferro corrugat, sistema introduït per la fàbrica.

Forn de la Farga. (foto: J. BONASTRE)

18 GRANJA FONT

C/ Prat de la Riba, 160

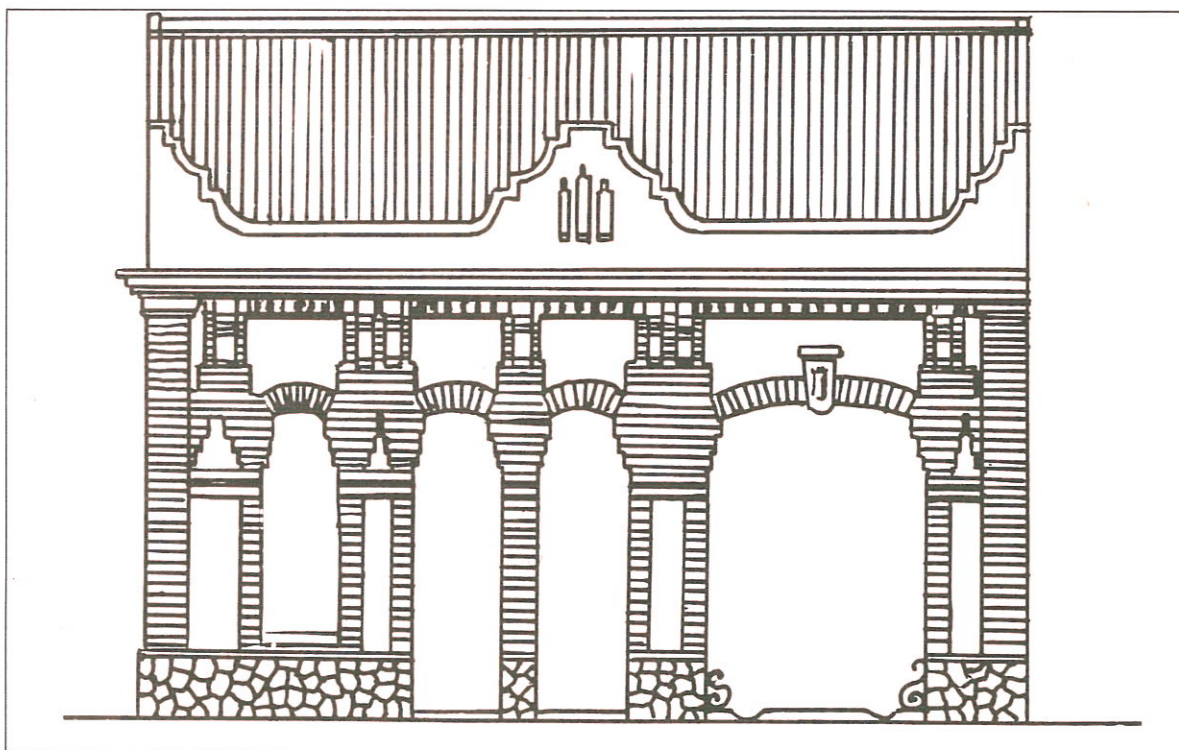
Arquitecte: PUIG I GAIRALT.

Data de construcció: 1922.

Edifici dedicat a vaqueria.

L'edifici que es conserva actualment és el de l'**habitatge** dels amos de la vaqueria. Els estables van ser enderrocats. Eren al darrera de la caseta, al carrer Rodés. Avui és un bar musical.

Tot el conjunt era modernista, utilitzant, una vegada més, la decoració de maó vist.

Alçat de la façana principal de l'habitatge. Granja Font. (font: AHH)

19 OLIS REGAS

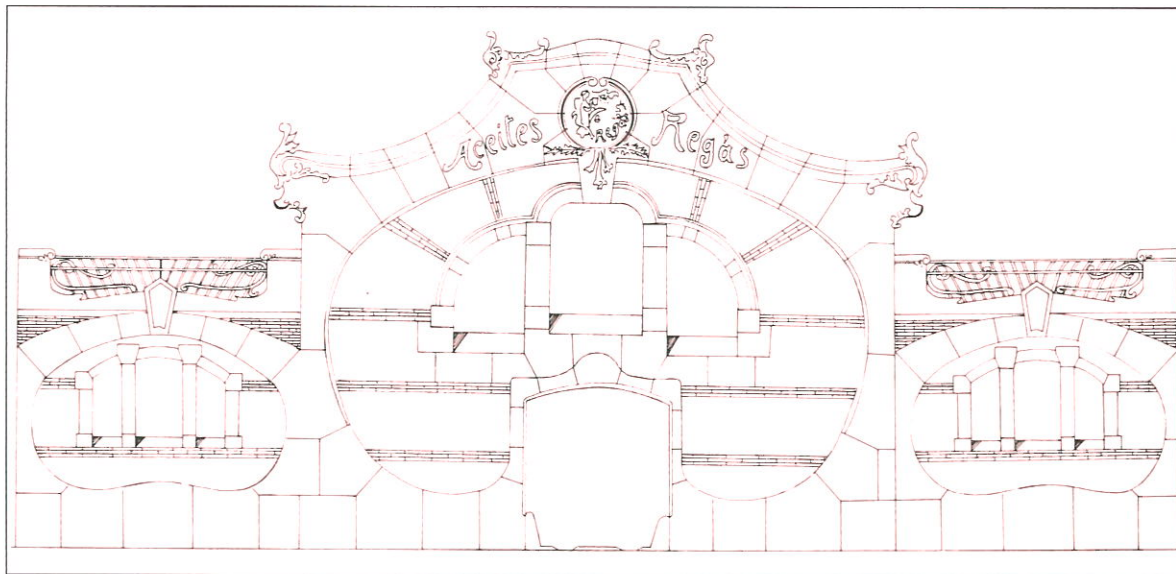
C/ Buenos Aires, 13.

Arquitecte: JULIO M. TOSSAT.

Data de construcció: 1911.

Joaquim Regàs va fer construir aquest edifici destinant-lo a magatzem d'olis per a la seva companyia.

Només s'observa la **façana** modernista, dividida en tres cossos on juga amb dobles rellius donant formes ovalades que emmarquen les reixades amb detalls florals. La cornisa és l'element més decoratiu del conjunt, composta per corbes còncaves rematades amb motius vegetals i volutes.

Alçat de la façana. Olis Regàs. (font: AHH)

20 ROSICH I PUIGDENGOLLES

Avda. Collblanc, 97.

Arquitecte: MARIÀ TOMAS I BARBA (mestre d'obres municipal).

Data de construcció: 1902.

Fàbrica d'hules.

L'únic punt des d'on es pot veure el conjunt és el carreró que hi ha després de l'antic Born. La **fàbrica** és l'edifici massís i més gran del conjunt, l'únic amb una petita concessió a l'ornamentació. Al seu costat s'alça la xemeneia.

Els **coberts** que veiem en primer terme són d'una ampliació al 1916. Són un exemple del que podria anomenar-se "barraquisme industrial" molt difós per Collblanc.

HABITATGES OBRERS

21 ELS CORREDORS

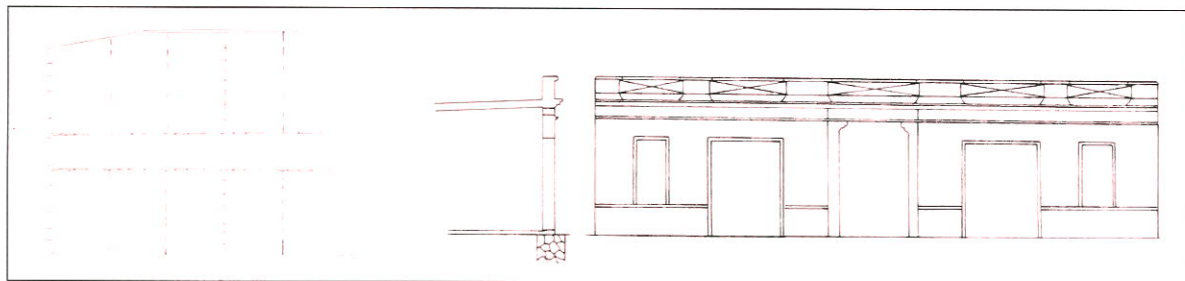
El corredor és una agrupació d'habitatges en filera al llarg d'un solar de dimensions mitjanes.

Aquesta galeria lateral crea un espai comú a l'aire lliure entre el carrer i els habitatges unifamiliars.

Les construccions mitjanes són de superfície petita ja que en un solar s'urbanitza més d'un habitatge on es pot veure els pocs metres de façana que té cadascuna.

Les condicions higièniques són inadequades. Els habitatges tenien elements d'instal·lació comunitaris com les clavegueres i la conducció de l'aigua.

Són l'expressió d'una forma d'especulació més barata. En lloc de construir cap amunt es fa al llarg.

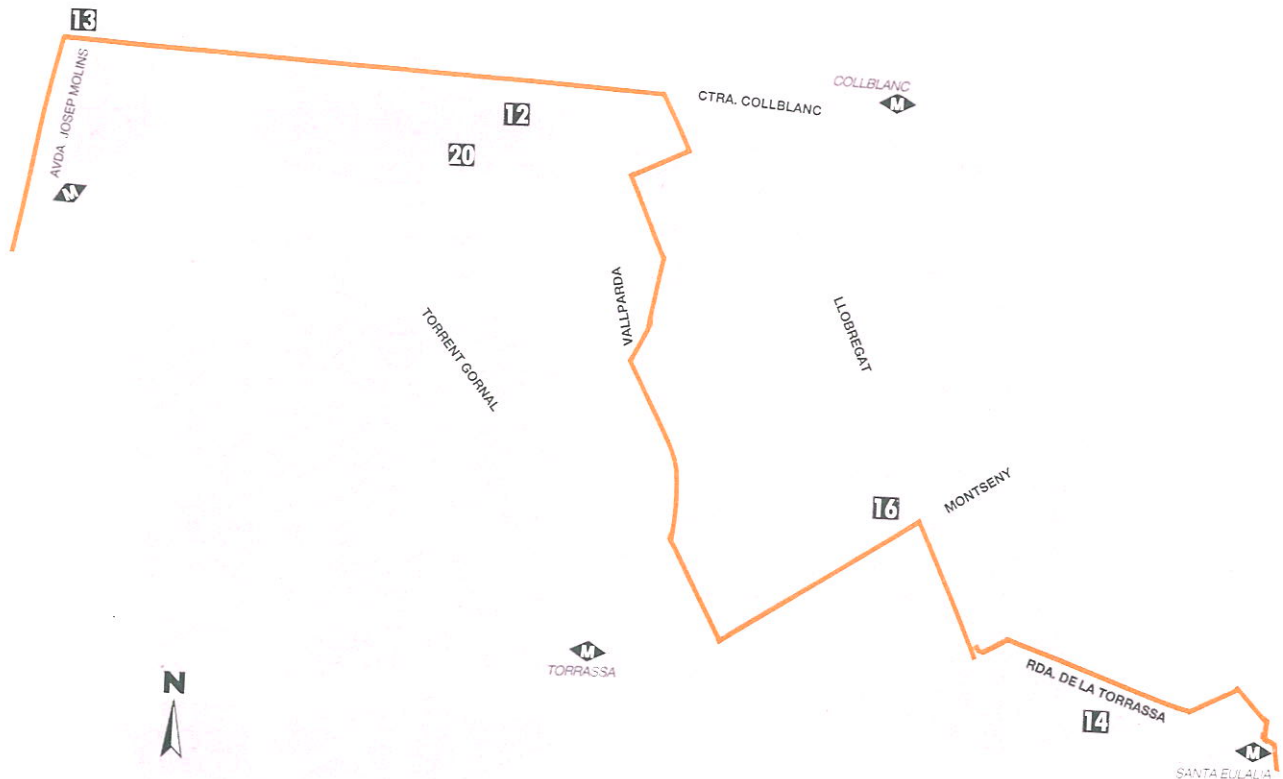
Planta i alçat de la façana d'un "passadís" de l'Hospitalet de Llobregat. Any 1906. (font: AHH)

RUTES

RUTA 1.

En aquesta ruta, des de la Societat d'aigües fins a la Cooperativa Obrera, no s'aprecien edificis de singular importància. Però, al voltant d'una tercera part dels que es veuen són magatzems, tallers i habitatges d'obrers de les tres primeres dècades d'aquest segle. Per ressaltar-ne algunes, li pregunem que es fixi en les indústries de Farnés/Creu Roja, el magatzem de Vallparda/Pujós o les cases obreres de Torns/Vallparda.

– Inici: *Pubilla Casas*. TRANSFORMADOR FECSA, ROSICH, SOCIETAT D'AIGÜES, COOPERATIVA OBRERA, TRANSFORMADOR TORRASA. Final: *Sta. Eulàlia*.

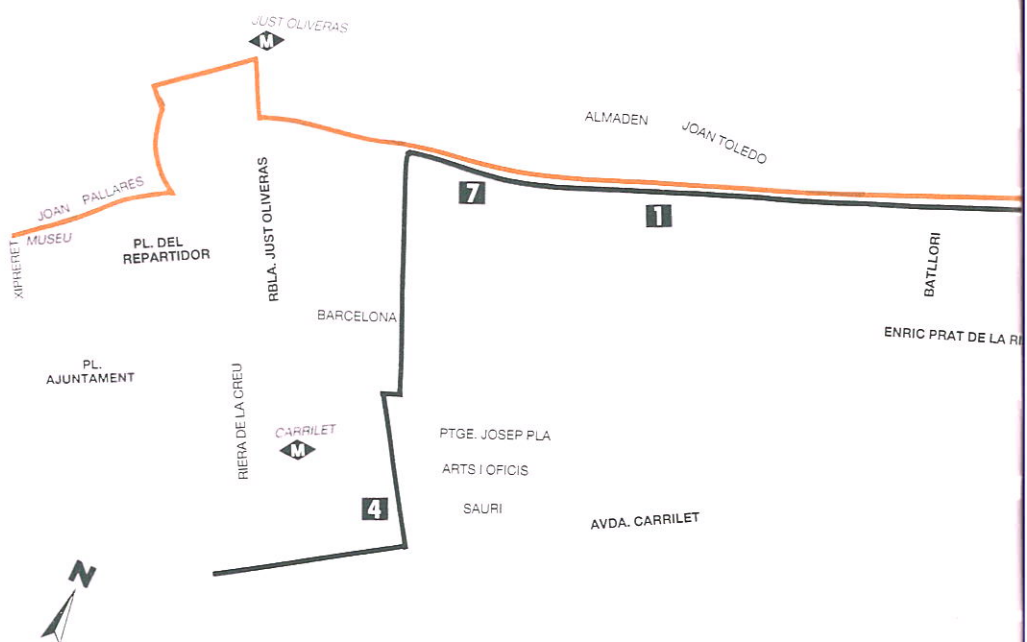
RUTA 2.

Aquesta ruta preten ser exhaustiva. Inclou fàbriques de tots els subsectors del tèxtil (filatures, tissatge i acabats) i de totes les tipologies constructives (pisos, "shed", nau i racionalista).

Al llarg del seu recorregut es poden observar alguns exemples d'habitatges obrers.

Can Godó i Trias queda despenjada pel seu aïllament geogràfic; reservat per fanàtics de l'arqueologia industrial.

– Inici: Sta. Eulàlia. 2 ATASA-PARETO, 6 TRINXET, 5 TECLA SALA, 1 ALBERT GERMANS, 7 VILUMARA, 4 GOMAR, Final: Avda Carrilet.

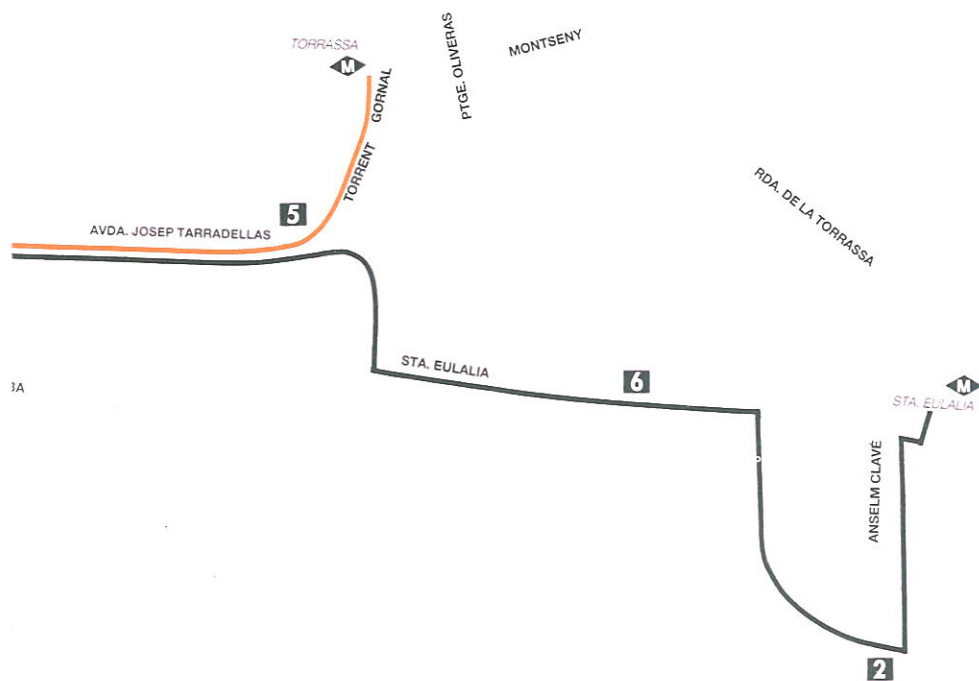

RUTA 3.

Aquesta ruta és una petita mostra del sector tèxtil. S'han de comentar les casetes del C/ Parral, molt possiblement fetes per a teixidors manuals: un rastre de la protoindustrialització.

Al museu trobareu interessants elements industrials exposats. A més a la segona planta hi ha uns magnífics plànols del desenvolupament urbanístic i industrial de l'Hospitalet.

– Inici: *Torrassa*. **5** TECLA SALA, **1** ALBERT GERMANS, **7** VILUMARA. Final: *Just Oliveras*.

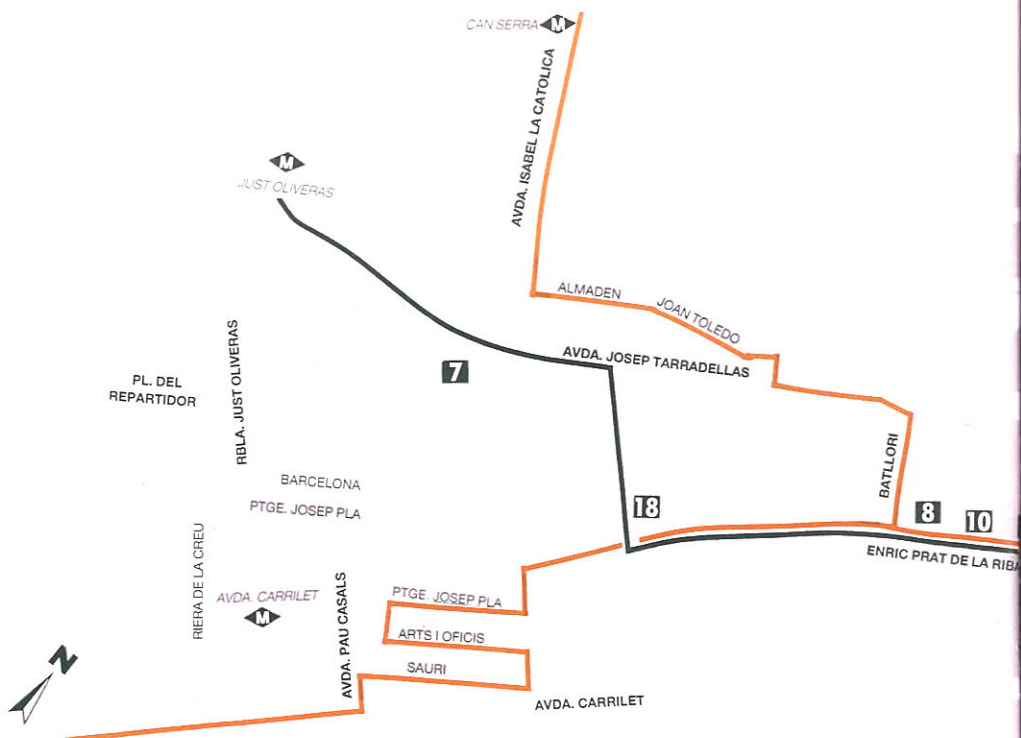
RUTA 4.

A la Rambla, on s'inicia la ruta trobem diversos exemples d'habitatges modernistes, però ens limitarem a veure les "Cases Barates" d'en Ramon Puig i Gairalt (a la dreta de la boca del metro).

El modernisme més difós a les indústries hospitalenques és el que utilitza el maó vist. La fantasia ornamental sols la trobem a Olis Regàs o a la caseta de Tecla Sala.

Una vega més la visita a Can Godó i Trias és optativa. Passa el mateix amb la caseta de la Societat d'aigües, a Collblanc.

– Inici: *Just Oliveras*. **7** VILUMARA, **18** GRANJA FONT, **8** BATLLORI, **10** LLOPLIS, **9** COSME TODA, **5** TECLA SALA, **6** TRINXET, **15** BIERGE, **19** REGAS, Final: *Sta. Eulàlia*.

RUTA 5.

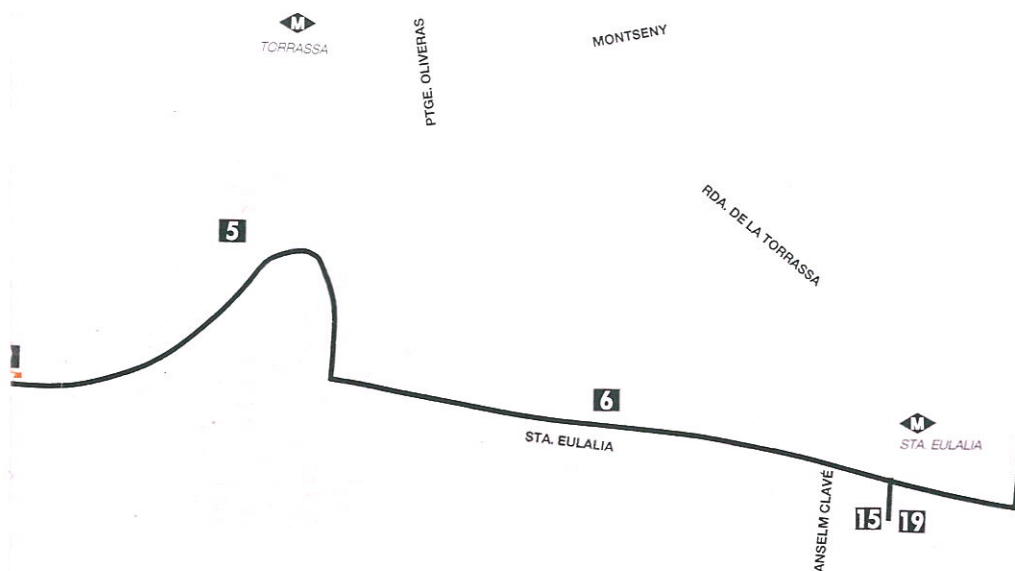
Aquesta ruta mostra la indústria més autòctona de la ciutat i el barri industrial-obrer de Sant Josep, el raval que desenvolupà la Vila Vella.

Al començament de la ruta es veu la part muntanyosa del terme que oferia la matèria primera: l'argila. Fou el lloc on sorgiren les bòbiles. La xemeneia de Can Goyta, la de la dreta, és una resta d'això.

Tot just travessat el pont del tren, al costat de la Farga, a l'altre cantó del carrer, trobem les restes d'una fàbrica molt important: Can Oliveres. Paral·lelament a la via passava el canal de La Infanta, que oferia l'altre element necessari per la producció, l'aigua.

La ruta s'acaba als carrers Pla, Arts i Oficis, Saurí i Sant Antoni, on hi ha antics tallers, habitatges obrers (fixi's en els del carrer St. Antoni) i escòria de fonerries utilitzada per construir cases.

– Inici: Can Serra. 8 BATLLORI, 10 LLOPIS, 9 COSME
TODA. Final: Av. Carrilet.

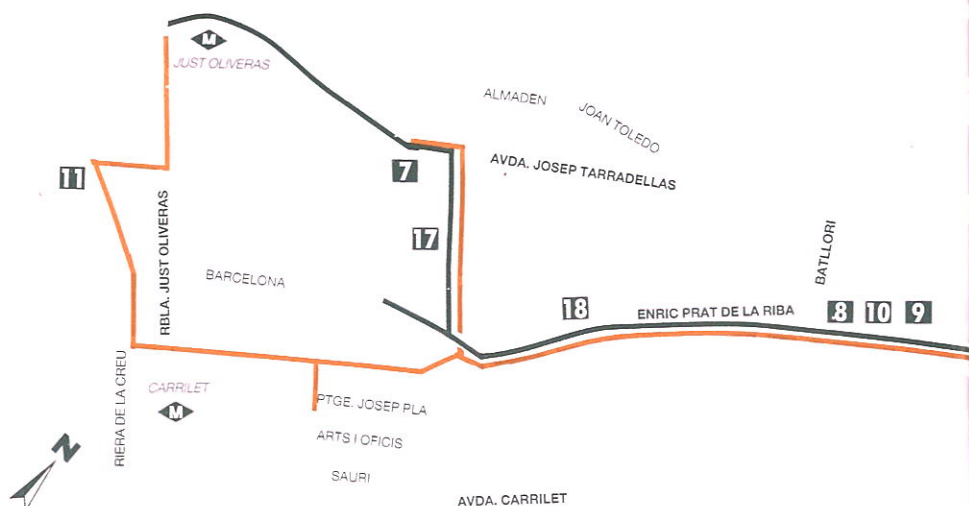
RUTA 6.

Amb un primer cop d'ull hom s'adona que les indústries importants de l'Hospitalet es concentren al voltant de l'eix dels carrers Sta. Eulàlia-Prat de la Riba.

Els camins són vitals per la localització de la indústria. A l'Hospitalet, aquest camí, avui carrers i carretera, és d'una importància cabdal. Entre d'altres coses fou per on s'introduí la indústria, de tots els sectors, en totes les onades d'industrialització.

Des de Barcelona fins a la Vila Vella veiem dos barris industrials-obrers, un de dinàmica barcelonina i altre d'hospitalenca.

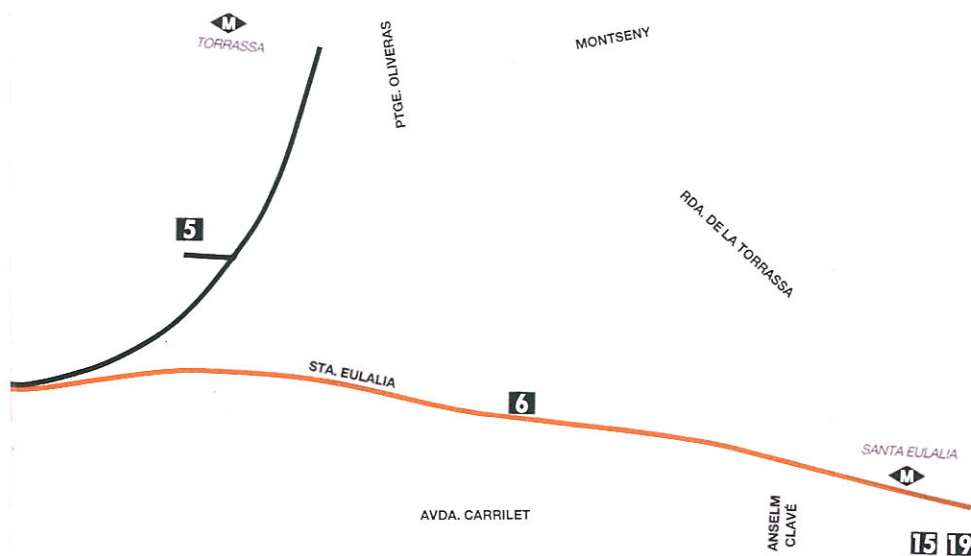
– Inici: *Sta. Eulàlia*, **19** REGAS, **15** BIERGE, **6** TRINXET, **9** COSME TODA, **10** LLOPIS, **8** BATLLORI, **18** GRANJA FONT, **17** FARGA, **11** REPARTIDOR, Final: *Just Oliveras*.

RUTA 7.

En aquesta ruta es recorren algunes de les indústries més grans i significatives de la ciutat, amb la important peculiaritat de que poden ser visitades per dins.

– Inici: *Torrassa*. *TECLA SALA*, *COSME TODA*, *FAR-
GA*, *VILUMARA*. Final: *Just Oliveras o Can Serra*.

RUTA 8.

Les petjades del passat industrial del barri es troben per tot arreu: al bloc del C/ Sta. Eulàlia n. 46, hi ha una al·legoria de la filatura, o a les nues parets de la refineria d'olis Huguet de la plaça dels avis, fins i tot les que no podem reconèixer a primer cop d'ull com la gran foneria Escorsa, que era on ara s'alcen els grans blocs de Sta. Eulàlia-2, just a la cantonada Riera Blanca/Sta. Eulàlia.

Des de l'edifici d'ATASA fins al de Godó i Trias ens trobem amb una tipologia molt semblant a la de Collblanc: magatzems, tallers, cases obreres. Destaquen el magatzem de Bacardí/Aprestadora o les cases amb pati per les deixalles dels escombraires, al c/ Buenhumor.

El nom del carrer Prat de la Manta ens remet a la prehistòria de la industrialització de l'Hospitalet: els prats d'indianes.

– Inici: Sta. Eulàlia. REGAS, BIERGE, ATASA-PARETO, ELS CORREDORS, GODO I TRIAS, Final: Gornal.

- AA.VV., **Història Econòmica de la Catalunya Contemporània S. XX**. Tom 4. Enciclopèdia Catalana, 1988.
- AA.VV., **Terres Cuites**, Abril/Juny, 1986, Ajuntament de l'Hospitalet de Llobregat. Dinàmica Educativa.
- CAMÓS, J., **L'Hospitalet: la història de tots nosaltres: 1930-1936**. Diputació de Barcelona (Col·lecció d'Estudis Locals), 1986.
- CASAS, J., **De pagesos a aturats**. Dinàmica Educativa. Ajuntament de l'Hospitalet, 1986.
- CASAS, J., **La formació de la indústria a l'Hospitalet del S. XIX**. Centre d'Estudis de l'Hospitalet, 1985.
- CASAS, J., **Passeig per la Història**, Ajuntament de l'Hospitalet.
- Catalunya la fàbrica d'Espanya**. Generalitat de Catalunya, 1985.
- CORREDOR MATHEOS, J.V. et al., **Arquitectura Industrial a Catalunya**, Fundació Caixa de Barcelona, 1984.
- DOMINGUEZ, A., JULIA, R., **L'Hospitalet. El medi físic**. Ajuntament de l'Hospitalet, Quaderns Urbans, 1983.
- FERRET I PUJOL, J., "Les primeres perforacions artesianes a la Marina de l'Hospitalet, 1896-1908", **Quaderns d'Estudi**, No. 1., L'Hospitalet de Llobregat, Centre d'Estudis de l'Hospitalet.
- FULLANA, M., **Diccionari de l'art i dels oficis de la construcció**, edit. Moll, 5ena. edic, Mallorca, 1988.
- HIDALGO, E., **La ceràmica a l'arquitectura del canvi de segle: el cas de l'Hospitalet**, Dinàmica Educativa. Ajuntament de l'Hospitalet, 1986.
- MARCÉ, F., L'Hospitalet de Llobregat dins **Gran Geografia comarcal de Catalunya: Barcelonès**. Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1982.
- MORALES, J.M., "El barri de Sant Josep", **Quadern d'Estudi de l'Hospitalet**, nº 6, Oct. 1988.
- ROMEU, A., "El canal de la Infanta i el seu aprofitament industrial a l'Hospitalet, **Identitats: revista del Museu**, Museu de la Ciutat, No. 2 i 3., Estiu 1988.
- SANTACANA, C., "La col·lectivització a l'Hospitalet de Llobregat" a AA.VV., **Col·lectivitzacions al Baix Llobregat (1936-39)**, Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989.

AGRAÏMENTS	2
INTRODUCCIÓ	3
EL PROCÉS INDUSTRIAL A	
L'HOSPITALET DEL LLOBREGAT	8
L'ARQUITECTURA INDUSTRIAL	11
FITXES	19
EL SECTOR TÈXTEL	21
EL SUBMINISTRAMENT D'AIGUA	32
EL SUBMINISTRAMENT D'ELECTRICITAT	34
ALTRES SECTORS INDUSTRIALS	35
HABITATGES OBRERS	41
RUTES	42
RUTA 1. Collblanc-Torrassa	43
RUTA 2. La gran ruta del tèxtil	44
RUTA 3. La petita ruta del tèxtil	45
RUTA 4. Modernisme industrial	46
RUTA 5. Ceràmica-Sant Josep	47
RUTA 6. La carretera provincial	48
RUTA 7. Industries representatives	49
RUTA 8. Santa Eulàlia	50
BIBLIOGRAFIA	52